

**ПЕЧАТКА ТА ГЕРБ
ДВОРЯНСЬКОЇ РОДИНИ БАТОРІ**
(За матеріалами фондів ДАЗО)

УДК 736.3(439)

Іван МІСЬКОВ,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри педагогіки і суспільних дисциплін ЗХІ,
м. Ужгород, Україна

Анотація. У статті розглядається використання символів у геральдиці та сфрагистиці, зокрема, на прикладі родового герба і печатки знакової дворянської родини Баторі (XIV-XVII ст.) в Угорщині, за матеріалами, виявленими у фондах 4, 151 Державного архіву Закарпатської області.

Ключові слова: герб, геральдика, дворяни, символ, сфрагістика.

Баторі – це дуже знатна сім'я, яка помітно вплинула на політичний та економічний розвиток Трансільванії, Угорщини, Польщі [1]. Вважається, що Баторі є самостійною гілкою швабського роду Гуткелед. Якщо довіряти повідомленням середньовічних угорських хроністів, то предки роду Гуткелед мали походити з того замку в Швабії, що й Гогенштауфени. В «Ілюстрованій хроніці» («Віденська хроніка», «Хроніка Калті Марка») [2], а пізніше в «Хроніці» Я. Туроці [3, 61] розповідається про двох збіднілих рицарів, братів із замку Штоф – Гута і Келеда, яких прикликав на допомогу угорський король Петро Орсеоло (1038-1046). Ця подія віднесена до 1044 р., проте, за іншими даними, вони могли з'явитися в Угорському королівстві на зламі XI та XII століть.

Рід Гуткелед дуже розгалужений і нараховує понад 20 ліній дворянських сімей та інших відгалужень: Баторі Ечеді, Баторі Шомльої, Баторі Саніслафі, Ракамазі, Закалі, Зелемері, Марцалтої, Амаде, Мароті, Бочкаї, Гуті, Гуті Орсаг, Дароці, Дароці Дерегнеї, Атяї, Анарчі, Балкані, Богдані, Рошалі Кун, Цейгеї, Вашш, Дракула, Буткаї, Рошкаї, Малцаї, Чатарі. Самі ж Баторі зберігали традицію про походження від славетного лицаря Батора Апостола. Про приналежність інших знатних родів до Гуткеледів ми здогадуємося лише з герба, в якому зображено три стилізовані вовчі (драконячі) зуби.

Власне, сам рід Баторі походить від Андраша Лисого з Ракамаза, котрий у 1250 р. був настоятелем монастиря Сарвар у комітаті Сатмар [4].

14 березня 1330 р. угорський король Карл I Анжу звільнив жителів вілли Батор, яка належала синам Берека Баторі, а також тих, хто жив на їх маєтках, від сплати королівських податків: «З цієї причини бажаємо донести до відома як теперішнім, так і наступним нащадкам, що сини Берека (Бріція) Баторі, святійший варадський єпископ Андраш, магістри Янош, Локош і Міклош, які звернулися до нас з проханням, щоб їх маєток Батор і усі, хто поселився там і хто у майбутньому поселиться, кріпаків і народи було звільнено від усіх судів у країні; від суду, від примусових повинностей навіки. Вони звернулися до нашої Світлості, яка в змозі їх ошчасливити, схилившись до наших ніг смиренно благодати того. Отож, ми на їх благання та прохання обернути наше королівське судження та звернути погляд у їх бік, прийнявши до уваги їх вірність та вірну службу, сумлінне виконання обов'язків, у щасливих і випадкових подіях, братів, родичів і усіх до них належних з усією худобою від повного винищення, особливо із землі Батор, звідки з хорошої землі походить більшість родів, які з покірливості, відданості приєдналися до нас і через те зазнали від наших ворогів, нападів, винищення, руйнування і вимирання. Багато з їх родичів, кріпаків, наші вороги, сини Томаша за часів Копаса і Беке, кидали до в'язниці, жорстоко покалічили та зазнали багато знущань через вірність вищезгаданих синів Берека. Цим вони хотіли викликати королівське благовоління, ланцюгами та шнурами були пов'язані і багатьох з кріпаків, членів їх родин, наприклад з Батора числом 53 – це були ті, які згідно з Євангелієм і будучи вірним нашої королівській світлості, не жаліючи себе, ні наших родичів, ні піддаючись іншим звабам, які відрізняються, протирічать поставленій меті, добре виконаній роботі, нам здається, що які були на рівні, носять Хрест Господній. Тому ми вважаємо правомірним і справедливим, щоб великі справи віддячувати великими ділами, щоб їх безмірні труди були винагороджені, щоб їх приклад став і для інших вірників і щоб все більше людей вчилося більше служити для Всемилоствого правителя. Тому ми бажаємо своєю милістю нагородити достоїнства і безкорисну відданість і, приймаючи до уваги чого їм це коштувало, вислухавши їх прохання та благання, стало нашим боргом,

яким і залишиться, вищезгаданим єпископу Андрашу, а також магістрам Яношу, Лакошу, Міклошу та їх нащадкам і спадкоємцям, надати нашою королівською милістю право, що серед інших маєтків вищезгаданий маєток Батор і усі, хто туди переселяється, гості, кріпаки та люди були звільнені від влади надора, державного судді, особливо жупана Сатмару, суддів, їх заступників, і взагалі всі наявні у нашій державі тепер і ті, хто будуть встановлені у майбутньому, правові установи, вивести з-під їх влади, звільнені навіки від влади усіх тих, що їх самих не можна було затримати, відібрати або призначати різні податки або збори, або інші каральні міри, ніякого виду збору провіанту податків, грошових штрафів, особливо збору продуктів для сусідніх областей і сіл, не можна було збирати податки під приводом збору королівських грошей, особи їх нащадків королівським розпорядженням виводимо з-під влади суддів з однією умовою, що кожен хто звертається з позовом у судовій справі з дворянином, справа повинна розглядатися справедливо, їх особу і нащадків беремо під наше довічне королівське правосуддя з тим обмеженням, що у будь-яких судових справах вони повинні бути на правій стороні, тому як до нашого відома дійде, якщо вони не виконали наші обов'язки, то ці дворяни та їхні гості будуть викликані перед його святістю, щоб дати звіт про свої дії. Крім того, з нашої королівської милості ми додаємо право господарям цієї вілли і цієї землі вирішувати будь-які справи, навіть вбивства, спричинення каліцтва, підпал, право проведення суду, якщо злочини скоєні на території вілли і навколо. Це право передаватиметься в поколіннях, а також надаємо право встановлення постійної шибениці для виконання вироку і для залякування злодіїв від злочинів. Крім того, ми даємо згоду на те, щоб будь-хто із жителів мав право відкупитися від вбивства сумою 25 марок, а якщо порушив присягу – півмарки. Документ дано руками магістра Андраша – феєрварського препоста, придворного канцеляра у 1330 році напередодні 15 березня на 30-му році нашого правління...» [5].

Щодо загального герба родини Баторі, за легендою, один із перших представників роду Гуткелед – Вітус викликався вбити дракона, який оселився у болотах поблизу замку Ечед (насправді, зведеному у XIV ст.) та полював на людей. За більш вірогідною версією, це трапилось в околицях Вейсенбурга. Вітус убив дракона трьома ударами свого списа і в нагороду

отримав замок Ечед. Вдячні люди прозвали його Батор (по-угорськи мужній, сміливий, відважний). У 1325 р. сини Берека створили герб, пов'язаний з цією легендою: три драконячі зуби в червоному полі [6].

Відомий словацький геральдист Ладіслав Вртел, зауважує, що з роду Гут-Келед, швабського походження, вихідці якого отримали маєтки у Словаччині, вийшли роди Амаде, Орсаг, Баторі та інші. Основу герба у червоному щиті утворюють три срібні клини. Герб братів Гута і Келеда описаний так, що срібні клини спрямовані направо і за середньовічними геральдичними правилами, цей герб описується з погляду того, хто його несе, проте може бути і навпаки [7].

У дослідженні Альфреда Знаййеровського в проілюстрованому гербі польського короля Стефана Баторія (Баторі) кінця XVI ст. у гербовому щиті, увінчаному королівською короною в червоному полі, спрямований направо коронований срібний орел, у центрі щитка якого саме загальний герб всіх Баторі – три срібні драконячі зуби в чорному полі, спрямовані наліво [8].

Якщо загалом взяти гілку Шомльої Баторі, то у її представників головний символ – драконячі зуби в гербовому щиті були спрямовані як наліво, так направо. Так, у Шомльої Баторі Іштвана (1533-1586) переважав герб з драконячими зубами (спрямованими як наліво, так і направо), навколо якого, як правило за центром щитка, знаходились давні герби Великого князівства Литовського та Польського королівства, а вже пізніше Речі Посполитої [9], а також так само у гербах Шомльої Баторі Жігмонда (1572-1613) [10] та Шомльої Баторі Габора (1589-1613) [11], у гербі Шомльої Баторі Андраша (1566-1599) – драконячі зуби спрямовані наліво [12].

У фондах Держархіву Закарпатської області нами було виявлено наступні два документи, котрі стосуються печатки та герба дворянської родини Баторі.

Документ 1. Фонд 4. Наджупан Ужанской жупы, г. Ужгород. – Опис 2. – Справа 146. Решение венгерской королевской курии в г. Эперьеш о возвращении помещикам земель, присвоенных другими помещиками. 1592 г. [13].

На п'ятому аркуші документа:

1. Сургучева печатка червоного кольору.
2. Форма круга, щит іспанський.
3. Діаметр – 36 мм.
4. У крулому полі печаті зображення гербового щита, у полі якого три драконячі зуби; навколо щита обвивається змія,

що свідчило про належність власника цієї печатки до Ордену Дракона (Рис. 1).

5. Легенда не розбірлива.

Документ 2. Фонд 151. Правление Мукачевской греко-католической епархии. г. Ужгород. – Опис 25. – Справа 65. Образцы гербов дворянских семей. 1.6.1636 – 23.31664 [14]: на третьому аркуші документа: зверху дата: 1661 р. з надписом, посередині, власне, намальований фарбами герб княгині (герцогині) Софії Баторі (1660-1680) – вдови трансільванського князя Дьєрдя II Ракоці (1621-1660), володарки Мукачівського замку, а ще нижче: Sofia Anna Katarina Batori з власноручним підписом [14]. Подібне, проте дещо видозмінене зображення герба з прикрашеного надгробка Софії Баторі (нині зберігається в замку-музеї Ракоці в угорському місті Шарошпоток) раніше знаходилось у Кошицях (Словаччина), місцевій тодішній церкві єзуїтів – щит у формі серця з легендою, у полі якого малий щиток круглої форми, увінчаний князівською короною, всередині якого, італійський щит у якому спрямовані направо драконячі зуби, а на задньому другому щиті у главі – символ сейкеїв: сонце та півмісяць, з лівого боку: символ трансільванських мадярів – орел, а з правого: символ трансільванських саксонців – сім башт. Надпис на легенді: DE SOMLYO•1681•PRINCIPISSA SOPHIA BATORY• (ДЕ ШОМЛЬО • 1681• КНЯГИНЯ СОФІЯ БАТОРІ). [15]. Опис герба Софії Баторі (Рис. 2) наступний: у синьому полі малий французький щиток (головна частина герба; іноді цей щиток називають серцем гербового щита), у червоному полі якого три срібних драконячих зуби спрямовані направо; над щитком ліворуч – місяць, а праворуч – сонце. Задній щит: лівий бік – сім срібних башт, котрі символізують сім німецьких міст у Трансільванії. Правий бік – орел із шаблею стоїть на фортечній стіні. Зверху на задньому щиті великокнязівська корона [16].

Отже, три срібні драконячі зуби в червоному полі гербового щита, обвитого змією, котра кусає себе за хвіст стали впізнаним символом дворянської родини Баторі, яка виділилася із швабського роду Гуткелед. Цей рід Гуткелед нараховує відділених від нього не тільки дворянських гілок Баторі Ечеді, Баторі Шомльої, Баторі Саніслафі, але і ще зо два десятки дворянських родів Угорського королівства, частина яких пустила своє коріння у комітаті Берег.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Kalti M.* Képes Krónika. – Magyar hírlap mecenas, 1993. – 144 old.; Thurócy J. A magyarok krónikája. – Budapest, 1986. – I köt. (1488). – 308 old.; Wagner K. Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, que jam interciderunt. – Decas I.– Posoni, Pestini, et Lipsiae, 1802. – Pag. 27-55; Nagy I. Magyarország családi czimerekkel es nemzékrendi táblákkal. – I köt. – Pest: Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1857. – Old. 216-234; Karácsony J. A magyar nemzetségek. A XIV század közepéig. – II köt.– Budapest: Kiadja a magyar tudományos akadémia, 1901. – 500 old.; История Венгрии в 3 томах. – Т. 1. – М.: Наука, 1971. – 644 с.; Fügedi E. Uram Királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai – Budapest: Gondolat, 1974. – 254 old.; Papp K. Erdélyi fejedelmek. – Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft, 1999. – 154 old.; Баторій Стефан // Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – С. 54; Vrtel L. Osem storoči slovenskej heraldiki. – Martin: Matica slovenska, 2003. – 296 s. Znamierowski A. Wielka księga heraldyki. – Warszawa: Świat Książki, 2008. – 344 s.; Філіппов О. Припинення релігійного переслідування герцогині Софії Баторі у 1699 році // Наукові записки богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна). – № 1. – Ужгород: Карпати, 2011. – С. 218-225; Батори (род) // <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. *Kalti M.* Op. cit.
3. *Thurócy J.* Op. cit.– I köt. (1488). – Old. 61.
4. <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
5. Szabolcs – Szatmár – Beregi levéltári évkönyv. XIII. – Nyiregyháza, 1999. – Old. 112-115.
6. <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
7. *Vrtel L.* Op. cit. – S. 55.
8. *Znamierowski A.* Op. cit. – S. 267.
9. *Papp K.* Op. cit. – Old. 28, 31.
10. Ibid. – Old. 35, 41.
11. Ibid. – Old. 65, 66.
12. Ibid. – Old. 42.
13. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 4. – Оп. 2. – Спр. 146. – Арк. 5.
14. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 65. – Арк. 3.
15. *Papp K.* Op. cit. – Old. 104
16. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 65. – Арк. 3.

**CONCERNING THE QUESTION OF THE COAT
OF ARMS AND SIGNETS OF THE BATORY NOBLE FAMILY**
(according to the materials from the funds of the State Archives
of the Transcarpathian region).

Ivan MISKOV

*Ph. D. (history), Lecturer of Transcarpathian Art Institute,
Uzhhorod, Ukraine*

Annotation. *The article considers the usage of symbols in the heraldry and sphragistics on the example of the patrimonial coat of arms and signets of the significant noble family, the Batory, in Hungary, according to the materials found in the funds 4,10,151 of the State Archives of the Transcarpathian region.*

Key words: *coat of arms, heraldry, nobility, symbol, sphragistics.*